

GİRİT'E AİT 1870 TARİHLİ BİR BELGE

Dr. Nurettin GEMİCİ
İstanbul Ünivers. İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin Girit'i fethinden (1669) elden çıkışına kadar geçen dönemde pek çok karışıklıklar ortaya çıktı. Her dönemde Girit adasının Akdeniz'deki stratejik önemi dolayısıyla önce Venediklilerle ardından Yunanlılarla pek çok ihtilaflar yaşandı. Bu sebeple Girit'in statüsüyle ilgili karşılıklı anlaşmalar devam ede geldi. Bu makalenin konusu olan belge de 1868 yılında yine bir anlaşma sonrası Girit'te başlatılan iki dilli yazışmalara dair tipik bir örnektir. Bu belge vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin yaptıkları anlaşma ve sözleşmelere uyduğunu görmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Girit, İki dilli bir yazışma

ABSTRACT

A Document Dated 1870 which Belongs to Crete

During the era starting with the conquest of the Crete Island by the Ottomans till its taking over by Greeks, it has been witnessed many unrests and conflicts. Because of the strategic importance of the Crete Island in the Mediterranean Sea, conflicts have emerged firstly with the Venetians then with the Greeks. Meanwhile some bilateral treaties have been signed concerning the status of the Crete. This document is a typical example of bilingual correspondence of the State after an agreement between two sides in 1868, and indicates that the Ottomans followed strictly the rules of this agreement.

Key Words: Crete, Bilingual documents.

Osmanlı döneminde fethinden elden çıkışına kadar pek çok sorunun yaşandığı Girit adası hakkında yenilerde yapılan değişik çalışmalar mevcut olmakla birlikte mahkeme kayıtları ve diğer arşiv belgeleri bağlamında ek çalışmalara ihtiyaç vardır. Burada inceleme konusu olan belgenin elimize ulaşmasının ayrı bir hikâyesi var: Girid vilâyeti dâhilinde Laşid (Lassithi) sancağı mutasarrıflığı Yerepetra (Ierapetra) kazasına bağlı Vasiliki karyesi ahalisinden Ali Mahmudaki bin Mahmud'un mahkemeden almış olduğu hüccet kaydının sahip olduğu bir özellik nedeniyle üzerinde durulacaktır. Zira bu tür karşılıklı anlaşmalarla paraf edilen belgeler konusunda yapılan çalışmalara olan ihtiyaç izahtan varestedir.

Girit hakkında kısa bir ön bilgi vermek gerekirse şunlar söylenebilir:

Bilindiği üzere Osmanlılar tarafından fethi güç ve uzun süren yerlerden birisi de Girit adasıdır. 1645 yılında başlayan fetih girişimleri Fazıl Ahmed Paşa

komutasındaki ordu tarafından 5 Eylül 1669 tarihinde ilk harekâttan neredeyse yirmi beş yıl sonra zaferle noktalanmıştır. Ada halkına uygulanan adalet sayesinde Osmanlı idaresi adadaki hâkimiyetini 20. yüzyılın başına kadar sarsıntılar ve kesintilerle de olsa sürdürebilmiştir¹.

Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemlerinde merkezi yönetimi rahatsız edecek ciddi boyutlarda ayaklanma ve isyan girişimlerine rastlanmaz. Fakat Mora'daki ve diğer adalardaki Rumlar tarafından başlatılan Yunan bağımsızlığı için yapılan ayaklanmalar ve isyanlar kısa zamanda Girit adasına da sıçrar. İkinci Mahmud 1821 yılında başlayan bu ilk ayaklanma ve isyanı bastırmak için Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'yı görevli olarak Girit'e gönderir. Mehmed Ali Paşa bu ayaklanmayı çok kolay bir biçimde bastırır. Girit'te ikinci büyük isyan 1829 yılında Yunanistan'ın bağımsızlık kazanmasından sonra ortaya çıkar.

Mehmed Ali Paşa'ya bağlı kuvvetler bu isyan ateşini de 1831 yılında söndürür. Girit'in kontrolü ve idaresi artık Mehmed Ali Paşa tarafından yürütülmektedir. Yunanistan, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin başına açtığı gaileyi fırsat bilerek 10 Ağustos 1839'da Girit'i himayesinde tutan üç büyük Avrupa devletine muhtıra gönderir ve Girit'in kendisine verilmesini talep eder. Peşinden Girit'te çıkan ayaklanmanın da bastırılması güçlükle sağlanır. Yunanistan'ın bu girişimi de İngiltere'nin devletlerarası denge ve hesap politikası gözetmesi nedeniyle boşa çıkar. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa'ya bağlı kuvvetler Girit'i, 15 Temmuz 1840 tarihli Londra Antlaşması gereğince boşaltıp idareyi tekrar Osmanlılara terk eder.

Rumlar, bu ara dönemde vaktiyle Girit adasından ayrılarak Yunanistan'a sığınan mültecilerin Adaya dönüşlerine müsaade edilmesinden istifade ederek tekrar isyana kalkışırlar. Bu ayaklanma da, Osmanlı Devleti tarafından 1841 yılının ilk aylarında bastırılır. Fakat Yunanlıların Girit adası üzerindeki hesapları bitmez. Adayı Yunanistan'a ilhak etme istekleri devam eder. Yunanistan'dan destek ve yüz bulan adadaki asiler de her fırsatı değerlendirip karışıklık ve isyan çıkarmaya devam ederler.

1864 yılında Yedi Ada'nın Yunanistan'a verilmesi üzerine Yunanistan'ın

¹ Bu çalışmada kullanılan belgeye Almanya'da yaşamakta olan H. Paterok sayesinde ulaştığımı belirterek kendisine teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca muhterem hocam Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu ve uzman araştırmacılar Nuray Demir ve İrfan İnce'ye de tashihlerdeki yardımlarından dolayı teşekkür borçluyum. Girit konusunda yapılmış değişik çalışmalardan yola çıkılarak burada konuyla ilgili kurulabilmesi için kısa bir tarihçe denemesi yapılmıştır. Bu çalışmamız esnasında faydalandığımız ve konuyla ilgisi bakımından zikredilebilecek değişik kaynaklar şunlardır: Abdulhalim Koçkuzu, "Osmanlı'nın Son Döneminde Bir İlim ve Devlet Adamı: Giritli Sırrı Paşa", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002, sy. 14, s. 189-213; Nühket Adıyeke, "Girit'in Mehmed Ali Paşa Yönetimindeki Durumuna Dair Bir Rapor", TTK Belgeler, XV/19 (1993), s. 293-315; a.mlf., "Osmanlı Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkilerinde Girit Sorunu (1896)", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1/3, İzmir 1993, s. 335-346; a.mlf., ve Nuri Adıyeke, Fethinden Kaybına Girit, İstanbul 2006, s. 147-162, 171-186, 309-317, a.mlf., Osmanlı İmparatorluğu ve Girit bunalımı (1896-1908), Ankara 2000; Cemal Tukin, 'Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları, 1821 Yılına Kadar Girit', TTK Belleten, IX/34 (1945), s. 163-206; a.mlf, "Girit", İA, IV, 791-830; a.mlf., "Girit", DİA, XIV, s. 85-93; Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, VIII, 170-270.

tekrar Girit'i ilhak etme düşüncesi hız kazandı. Bu düşüncenin sonucu olarak 1866 Ağustos ayında Girit ilk defa büyük çaplı bir ayaklanma ve isyana şahit oldu. Rumlar bir adım daha ileri giderek geçici bir hükümet kurdular ve Girit'i Yunanistan'a kattıklarını ilan ettiler. Osmanlı Devleti, isyanı bastırmak üzere bazı tedbirlere başvurdu. Fakat Avrupa devletlerinin buna tepkisi ve getirilen öneri kabul edilemez idi. Yunanistan yanlısı tutumlarıyla bilinen Fransa ve Rusya, Girit'in Yunanistan'a terki veya Girit'e muhtariyet verilmesini Osmanlı Devleti'nden resmen talep ettiler. Bununla somut bir şeyler elde edemeyen Fransa 1867 Mayıs'ında Rusya'nın da onayını alarak, Girit halkının şikâyet ve talep ettikleri hususları tedkik maksadıyla adaya milletlerarası bir heyetin görevli olarak gönderilmesini önerdi. Fakat Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Avusturya bu öneriye karşı çıktılar. Bunun üzerine Fransa, gönderilecek komisyona Osmanlı Devleti'nden de bir heyetin dâhil edilmesi şeklinde öneride değişiklik yaptı. Bu ve buna benzer taleplerin hepsi Osmanlı Devleti tarafından işlerine müdahale sayılarak reddedildi. İngiltere'nin hesabı Süveyş Kanalı'nın güvencesi olan bu adanın Osmanlıların elinde kalması yönündeydi. Bu sebeple adadaki mevcut durumun devamında yarar görüyordu. Avrupa devletlerinin baskısıyla Osmanlı Devleti 12 Eylül 1867'de Girit'te genel af ilan etmek için hazırlıklara başladı. Sadrazam Âli Paşa 6 Ekim 1867'de Girit'te hazırlanan bu islahat girişiminin detaylarını açıkladı. Buna göre: "*Vergilerde azaltılmaya gidilecekti. Vali, yanında biri Müslüman, diğeri Hıristiyan iki danışmanla çalışacak; mahalli ve umumi meclisler kurulacak, bunların üyeleri Müslüman ve Hıristiyanlardan seçilecek; ada yeterli sayıda sancaklara bölünecek ve bu yerlerin idaresine getirileceklerin yarısı Müslüman yarısı da Hıristiyan ahaliden seçilecekti. Adada resmî yazışmalar Türkçe ve Rumca olmak üzere iki dilde yapılacaktır*". Bu son maddede yer alan hüküm, tanımını yaptığımız evrakta yer alan mühürdeki Rumca ifadeyi bir anlamda açıklamaktadır.

Girit'e verilen bu muhtariyetten sonra oluşturulan yeni idare zamanında Girit'te vaziyet sükûnete avdet etti. Bu arada Yunanistan'a daha önce hicret etmiş olanların durumunu görüşmek ve karara bağlamak üzere Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, Prusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin katılımıyla Paris'te bir konferans düzenlendi.

Çetin ve yorucu görüşmelerin ardından Paris Konferansı'nın resmen 20 Ocak 1869'da aldığı kararların bir bildiriyle kabul edildiği deklare edildi. Bu bildirinin en önemli maddelerinden biri hiç kuşkusuz İngiltere'nin arzu ettiği şekilde mevcut durumun muhafazasıdır. Bu anlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti'yle Yunanistan arasındaki gergin durum sona erdi.

Osmanlı Devleti'nin 93 harbi sonrasında içine düştüğü zor durumdan faydalanmak isteyen Girit'teki Rumlar Yunanistan'ın da yardımıyla yeniden ayaklandılar. Bu ayaklanma da Girit'te 1868 Nizamnamesi'ne ek bazı yeni islahatlar yapılmasını sağladı. Bu anlaşmayla birlikte Osmanlı Devleti'nin burada yapacağı islahatlar hakkında Avrupa devletlerine bilgi vermesi şartı kabul edildi. Berlin

Konferansı'nda karara bağlanan 23. madde Osmanlı Devleti'nin Girit üzerindeki hâkimiyetinin azalmasına yol açtı. Bu maddenin işlerlik kazanmasında ısrar eden büyük devletlerin zoruyla Gazi Ahmed Muhtar Paşa ile asiler arasında, konsolosların denetiminde, Hanya'ya yakın Halepa mevkiinde görüşmeleri müteakip 23 Ekim 1878'de bir mukavelename imzalandı. Halepa Mukavelenamesi'nin başlıca hükümleri şunlardır:

1. Girit genel valisi, beş yıl müddetle tayin edilecektir; genel vali, Müslüman veya Hıristiyan olabilecektir. Müslüman olduğu takdirde Hıristiyan, Hıristiyan olduğu takdirde, Müslüman bir yardımcısı bulunacaktır.

2. Vilâyet genel meclisi 80 üyeden oluşacak; bunlardan 49'u Hıristiyan, 31'i Müslüman olacaktır. Meclis yılda bir defa toplanacak, mahallî ihtiyaçlar hakkında karar verecektir.

3. Memurlar öncelikli olarak yerliler arasından seçilecektir.

4. Rumca, Türkçe gibi resmî dil olarak kabul edilecektir.

5. Vergi gelirlerinin fazlası adanın amme hizmetleri için kullanılacaktır.

6. Kâğıt para tedavülü yasak olacak, basın hürriyeti sağlanacaktır.

Böylece, Halepa Mukavelenamesi ile verilen yeni haklar ve yapılan düzenlemeler adadaki Rumların ada yönetiminde söz sahibi olmasını kuvvetlendirdi.

Osmanlı Devleti'nin Girit'i kaybetmemek için gösterdiği bütün çaba ve gayretlere rağmen bu huzursuzluk ortamı ve oluşan fiilî durum düzelmedi. Türk-Yunan Savaşı'nın (1897) Girit meselesi yüzünden çıkmış olmasına karşın barış antlaşmasının hemen hiçbir yerinde Girit meselesinin halline dair bir husustan bahsedilmedi. Barışın imzalanmasından iki hafta sonra da 18 Aralık 1897 tarihinde büyük devletler, Girit'in muhtariyetini ilan ettiler. Buna göre Girit adası Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde tarafsız ve muhtariyete sahip bir eyalet oluyordu. Bu tür düzenlemelere karşı çıkan Osmanlı Devleti'nin çabaları ise sonuçsuz kaldı. Girit tabir yerindeyse tedricen Osmanlı devletinden koparıldı. 19 Ekim'den itibaren Osmanlı askerleri devre dışı kalarak adanın yönetimi İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyan birliklerinin denetimine verildi. Girit bu tarihten itibaren fiilen dört büyük devletin hâkimiyetine geçti. Büyük devletlerin atadığı vali Prens Yorgi döneminde Yunanistan'a bağlanma girişimlerinin boşa çıkarılmasına rağmen daha sonraki Vali Zaimis'in döneminde Girit Meclisi bu ayrılığı 5 Ekim 1908'de onaylayarak, adanın Yunanistan'a bağlandığını ilan etti. Osmanlı Devleti bu ilhaka karşı çıktı. Fakat Girit adasındaki büyük devletlerin kuvvetlerinin çekilmesiyle 27 Temmuz 1909 tarihinde Osmanlı Devleti adadaki hâkimiyetini Balkan Harbi'nin ardından fiilen, Londra (30 Mayıs 1913) ve Bükreş (10 Ağustos 1913) muahedeleriyle de resmen kaybetti.

Belgemiz yukarıda adı geçen Halepa anlaşmasından (1870) neredeyse 8 yıl öncesine dayanmaktadır. Belgede kullanılan mührün Rumca yazılar da içermesi 1868'deki ilk islahat girişimlerinin akabinde yürürlüğe girdiğini göstermektedir.

BELGENİN TRANSKRİPSİYONU

Girid vilayeti dâhilinde Laşid² sancağı mutasarrıflığı Yeretira kazâsına muzaf Vasiliki³ karyesi ahâlisinden Ali Mahmudaki bin Mahmud Meclis-i şer'î şerîf-i enverde Aya Yani karyesinden Yorgi Mavro Mori⁴ veled-i Mihal mahzarında ikrar-ı tam-ı kelâm ederek karye-i mezkûr turâbında kamikaka tabir olunur Pani Canko nam mahalde cevânib-i erbaası mütevaffa Mavro Mori ve Konstantin Petro'nun oğlu ve Yani Canto mülkleriyle mahdud bir umle bağ ve derununda nâbit bir sâk amrud ve dut şeceri bi-cümleti't-tevâbi ve'l-levahık ve kâffeti'l-hukuk ve'l-merâfık tarafından icab ve kabulü hâvî şurût-ı müfside ve gabn-i fahişden berî olarak bey-i sahih-i şer'î(ye) ile iş bu Yorgi Mavro Mori'ye yalnız 260 kuruş bey' ve temlik ve teslim eylediğinde ol dahi ber-vech-i muhar-
rer iştirâ ve temellük ve tesellüm ve kabz ve kabul eyledikten sonra semeni olan meblağ-ı mezkûru 260 kuruşu merkumdan ahz ve kabz eylediğimde fî mâ ba'd emlâk-i mezkûrdan benim aslâ alâka ve medhalim kalmamıştır. Merkumun milk-i müşterâsı ve hakk-ı sarîhi olmuştur. Diyerek te kıbbe't-tasdik-i eş-şer'î mâ hüve'l-vaki' bi't-taleb ketb ve imlâ olundu.

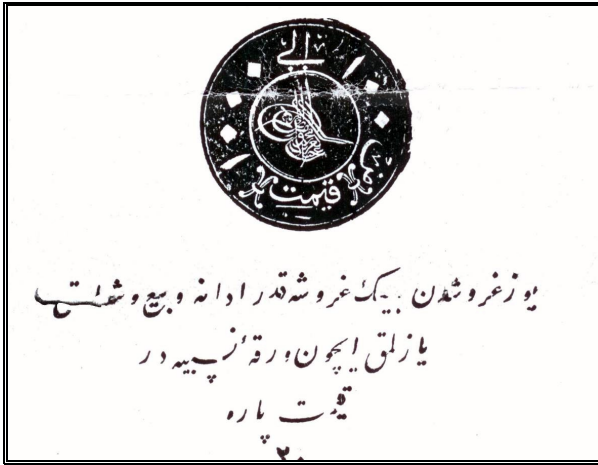
Hurrire: Fi'l-yevmi's-sâlis ve'l-işrîn min Şaban el-muazzam li-seneti seb'în ve semânine ve mi'eteyn ve elf

Şuhûdü'l-hâl

Molla Hüseyin
KasımakiMolla Rıdvan
Osmanaki

Yorgi Esparaki

ve gayruhum

İ
S
T
E
M
13/2009

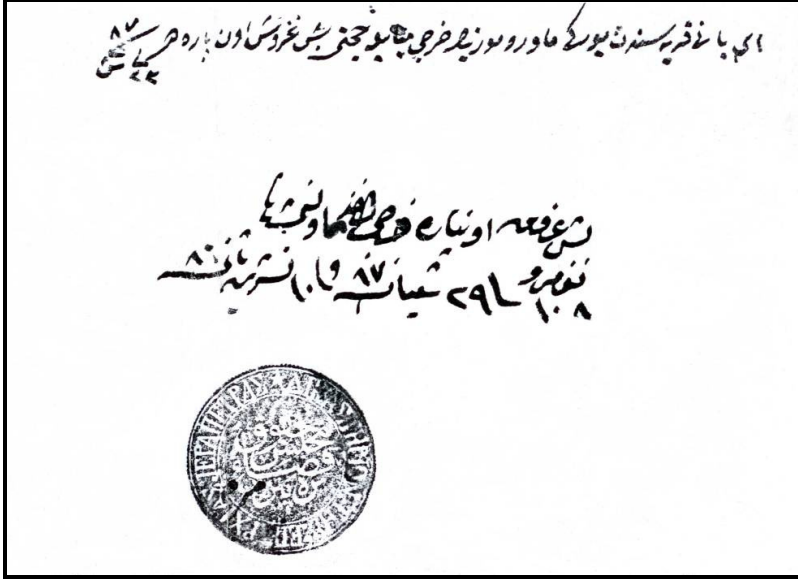
² Laşiti (Yunanca: Λασιθί). Yunanistan'ın Girit coğrafi bölgesine bağlı bir il. 1876 nüfus sayımına göre Laşid sancağının nüfusu 8.453 Müslüman 29.544 Hıristiyan'dan oluşmaktaydı. Salnâme-i Vilâyet-i Girid 1293 (1876), s. 81. Fakat H. Kemal Karpat, Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics, Wisconsin, 1985, s. 119'da bu rakamı toplam 28.954 olarak verir. 1881 nüfus sayımlarında toplam 50.707 rakamı ortaya çıkar. A. N. Adıyke, Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı, Ankara, 2000, s. 80-86.

³ Burası Pachia Ammos yerleşim yerine 10 km. uzaklıkta Adanın sağ tarafında yer alır. Pachia Amos'a giden yolun 10. km'sinde sola doğru 1 km mesafede Kefali tepesindedir.

⁴ Mavro Mori: Mavro'nun anlamı Yunanca'da kara demek olup Mavro'dan sonra gelen Mori kelimesi "efendi" anlamında kullanılmıştır.

(Belgenin kenarında) Kayd şod: 7

Yüz guruştan bin guruşa kadar idâne ve bey' ve şirâ hucdet yapılmak için varaka-i nisbiyedir. Kıymet para 20.

Aya Yani karyesinden Yorgi Mavro Mori'nin harcı mübâyaa hücceti 5 kuruş 10 paradır.

5 kuruş 10 para harcı ahz olunmuştur

29 Şaban sene 1287

10 Teşrin-i Sani 1286⁵

Mühür üzerinde iki dilde yazılmış

Kaza-i meclis-i hukuk-ı Yeretira⁶

[Terepetras kelimesinin Grek harfleriyle yazılı şekli şöyledir.]

ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΝ (meclis) ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ (kaza) ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ (ierapetre)

dikastirion tis eparhias Ierapetras

Mühür

Rüstem Sıdkı

Ufiye anhu Rüstem Sıdkı

Mâ fihî'l-bey'u ve'ş-şirâu kemâ zükir

en-Nâib bi kaza-i yeretira nemekahü'l-fakir ileyhi

⁵ Hicri Tarihleri Miladi Tarihlerle Çevirme Kılavuzu'na göre 12 Teşrin-i Sani olması gerekiyor. Miladi tarih 24 Kasım 1870 Perşembe gününe tekabül ediyor.

⁶ Yeretira: Yerapetra Ierapetra (Yunanca: Ιεράπετρα) (Yerapetre veya Yerepetre veya Yerapetra da denir) Belgenin verildiği tarihlerde buraya bağlı 19 köy bulunmaktadır. Buralarda toplam 1956 hane bulunmaktadır. Andrea Kopasi, "Girit'in Ahval-i Umumiye ve Tarihiyesi", Mecmua-ı Ebuzyia, VII/64, İstanbul, 1315, s. 910.

SONUÇ YERİNE

Bu belge ışığında genel çerçevede şu tespitleri yapmak mümkündür. Özellikle vaktiyle Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamış olan ülkelerdeki bu tür evrakın da arşivimizde yer alanlar karşılaştırılması için buna benzer belgelere olan ihtiyaç izahtan varestedir. O bakımdan Türkiye dışından bu tür belge ve eserlerin neşri en az içeride yapılanlar kadar önem arz etmektedir. Yukarıda bahsi geçen anlaşmanın getirdiği bir yükümlülüğün icabı olan çift dilli mühürlenmiş belgeler buna iyi bir örnektir. Anlaşma şartlarındaki taahhütlerini çoğunlukla yerine getirerek anlaşmayı bozan taraf olmamaya azami dikkat göstermiştir. Bütün bu oyalama çabalarıyla Girit başta olmak üzere Osmanlı coğrafyasındaki pek çok toprak parçası zayıf bağlarla da olsa elde tutulmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti, 1868 yılından sonra neredeyse 40-50 yıl içinde peş peşe gelen pek çok felaketin (93 Harbi, Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve sonrası İstanbul ve Anadolu'nun işgali girişimleri) bir neticesi olarak yıkılmıştır. Girit konusu 1924 mübadelesiyle birlikte az da olsa gündem oluşturmuş olsa da artık hatıralarda yaşayan bir ada olarak tarih çalışmaları dışında ilgi ve dikkatlerden uzak kalmıştır.

Kaynakça:

- » Adıyeke, Nükhet, "Girit'in Mehmed Ali Paşa Yönetimindeki Durumuna Dair Bir Rapor", TTK Belgeler, XV/19 (1993), s. 293-315;
- » ———, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkilerinde Girit Sorunu (1896)", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1/3, İzmir 1993, s. 335-346;
- » ———, Fethinden kaybına Girit, İstanbul 2006.
- » ———, Osmanlı İmparatorluğu ve Girit bunalımı (1896-1908), Ankara 2000.
- » Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, VIII, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.
- » Karpat, H.Kemal, Ottoman Population 1830-1914 Demographic and Social Characteristics, Wisconsin Üniversitesi Yayınları, 1985.
- » Koçkuzu, Abdulhalim, "Osmanlı'nın Son Döneminde Bir İlim ve Devlet Adamı: Giritli Sırrı Paşa Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002, sy. 14, s. 189-213.
- » Kopasi, Andrea, "Girit'in Ahval-i Umumiye ve Tarihiyesi", Mecmua-ı Ebuzziya c. VII/64, İstanbul, 1315, s. 910.
- » Salname-i Vilayet-i Girid 1293 (1876).
- » Tukin, Cemal, 'Osmanlı İmparatorluğunda Girit İsyanları, 1821 Yılına Kadar Girit', TTK Bellekten, IX/34 (1945), s. 163-206;
- » ———, "Girit", İA, IV, 791-830.
- » ———, "Girit" DİA, XIV, s.85-93.